

Pere ANGUERA, *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. 594 ps.

Pedro RÚJULA LÓPEZ, *Rebel·dia campesina y primer carlismo: los orígenes de la guerra civil en Aragón (1833-1835)*. Pròleg de Carlos Forcadell. Saragossa, Gobierno de Aragón, 1995. 478 ps.

En els darrers anys han vist la llum un considerable nombre de llibres —sense comptar articles i altres treballs— amb el carlisme com a denominador comú. Malgrat compartir l'objecte d'estudi i tal com acostuma a succeir amb fenòmens tan complexos i mal coneguts com ara el carlisme, responen a línies historiogràfiques, a enfocaments i, fins i tot, a interessos variats, així com tracten també d'etapes històriques o zones geogràfiques diverses. L'any 1995 no ha estat pas una excepció. Dels volums apareguts en sobresurten un parell de dedicats al primer carlisme, a Catalunya i l'Aragó respectivament: *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*, de Pere Anguera, i *Rebel·lia campesina y primer carlismo: los orígenes de la guerra civil en Aragón (1833-1835)*, de Pedro Rújula. Es tracta de dos llibres que, a banda de coincidir en l'estudi de l'etapa de la Guerra dels Set Anys, comparteixen alguns objectius i enfocaments i, a més a més, introdueixen importants correccions respecte a algunes de les principals debilitats de la historiografia recent sobre el carlisme i, molt específicament, sobre el primer carlisme. Unes debilitats, molt evidents fa uns quants anys, però afortunadament resoltes de mica en mica, entre les quals destaquen les dues següents: la puixança d'una historiografia que podem designar com a neotradicionalista i el desigual procés d'abordament de l'estudi del primer carlisme en els diferents territoris espanyols. La puixança de la historiografia neotradicionalista ha estat, sobretot, una puixança quantitativa, afavorida per plataformes com la revista «Aportes», les editorials Aportes XIX, Actas i la pròpia editora de la Comunió Tradicionalista Carlista —que acaba d'editar el llibret de Stanley G. Payne, *Historia del carlismo* (1995)— i la Fundació Hernando de Larramendi, que l'han convertida, pel que es refereix a algunes temàtiques i a algunes zones geogràfiques, en l'única història del carlisme existent. Aragó ha estat, precisament, una d'aquestes zones de la mà de Francisco Asín Remíroz de Esparza. En el pròleg a *Rebel·lia campesina y primer carlismo: los orígenes de la guerra civil en Aragón (1833-1835)*, Carlos Forcadell constata aquesta situació per tal d'afegir tot seguit que l'aparició del llibre de Pedro Rújula «significa que por primera vez se aborda la cuestión del carlismo en Aragón desde otras perspectivas que han venido desarrollándose con gran empuje en la historiografía española desde mediados de los años sesenta aproximadamente. Es una historiografía profesionalizada que se despliega desde entonces, liberada ya de la reproducción en el plano explicativo de las justificaciones carlistas o liberales que habían venido rodando durante siglo y medio desde que fueran convicciones de los protagonistas» (ps. 13-14).¹ El desigual procés d'estudi del primer carlisme, al seu torn, més que no pas al cas aragonès, afecta especialment Catalunya. La reunió científica celebrada a Girona el 1988, que va donar lloc al volum *Carlisme i moviments absolutistes* (1990), a cura de Josep M. Fradera, Ramon Garrabou i Jesús Millán, en va ser una mostra evident. No hi havia cap aportació sobre Catalunya, ja que llavors cap historiador no estava estudiant aquest tema en profunditat. En la seva interessant aportació al seminari, Anna M. Garcia feia notar que resultava simptomàtic que, des de Ferran de Sagarra, «no hi hagi hagut cap nou intent seriós d'aproximar-se a un fet tan important per a la història de Catalunya».² Va ser en els anys immediatament

1. Per a la historiografia sobre el primer carlisme aragonès, cf. Pedro RÚJULA LÓPEZ, *Aragón en la historiografía sobre la guerra civil (1833-1840)*, «Studium», 5 (1993), ps. 99-116.

2. Anna M. GARCIA, *Guerra carlina i revolució liberal, unes reflexions*, dins Josep M. FRADERA, Ramon GARRABOU i Jesús MILLÁN (eds.), *Carlisme i moviments absolutistes* (Vic 1990), p. 252, n. 1.

posteriors quan es va començar a cobrir aquest buit escandalós gràcies als treballs d'historiadors com Pere Anguera, Ramon Arnabat, Manuel Santirso o Manuel Lladonosa. *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*, de Pere Anguera, és, sens cap mena de dubte, l'aportació culminant de la que podríem considerar la primera fase en la revifalla de l'estudi del primer carlisme a Catalunya.

El punt de partida de *Rebeldia campesina y primer carlismo: los orígenes de la guerra civil en Aragón (1833-1835)*, un llibre que té com a origen la tesi de llicenciatura de Pedro Rújula, és conformat per la reivindicació del paper del camperolat en el conflicte carlí. És ja un fet comú de considerar que tant la historiografia liberal com la carlista l'haurien deixat en un segon terme, ocupades com han estat durant dècades a perllongar el seu particular combat més enllà dels camps de batalla. En aquelles elaboracions, fonamentades en el conflicte entre interessos polítics, el camperolat tenia un paper subsidiari: «*El campesinado no ha hecho historia, sólo participaba en ella*», afirma Rújula (p. 18). Tanmateix, aquestes visions no han suportat l'anàlisi històrica rigorosa que, des de la darrera de la dècada dels anys seixanta i principi de la següent —els treballs de Jaume Torras i Julio Aróstegui en serien els pioners—, s'ha aplicat al fenomen carlista a Espanya. Pedro Rújula ens recorda que la participació camperola en la primera carlinada resulta fonamental, malgrat que la seva incidència hagi de ser recercada més en el terreny social que no pas en el polític. En el marc de la guerra civil es va produir un moviment social fonamentat sobretot en la rebel·lia camperola, que el carlisme utilitzà políticament tot aprofitant el comú denominador del descontentament amb el poder establert, si bé per motius prou diferents. Rújula parteix, en conseqüència, d'una estructura social tripartida —més enllà del dualisme carlins-liberals— a fi i a efecte d'afavorir que «*el campesinado aparezca como un grupo social con entidad propia y diferenciada*» (p. 21). El llibre és dividit en cinc capítols. En realitat, però, consta d'un total de vuit. Els dos capítols inicials són de caràcter introductor. El primer, a l'economia aragonesa a la darrera de l'Antic Règim (ps. 27-40), plenament qualificable com a tradicional. Una interpretació de la insurrecció carlina com a resistència a una transformació de l'estructura econòmica resultava inviable, així doncs, ja que a Aragó no hi ha evidències d'una tal transformació. El segon capítol és constituït per una aproximació a l'evolució sociopolítica a l'Aragó de principi del segle XIX (ps. 41-121). Un apropament, seguint les consideracions inicials, necessàriament trifocal: a la burgesia i a l'evolució del liberalisme; a la reacció —des de les partides reialistes, com les de Joaquín Capapé, fins al paper dels voluntaris reialistes a la fi del regnat de Ferran VII, sense oblidar les agitacions altres estretament vinculades a la veïna revolta dels malcontents—, i, finalment, a l'actitud del camperolat, que participà —però no és confusible— en les revoltes reialistes del Trienni Liberal i l'Ominosa Dècada. El tercer capítol, intitulat *La insurrección aragonesa 1833-1835*, constitueix el nucli central del treball i és dividit en tres apartats que coincideixen amb l'igual nombre d'etapes en què és possible de dividir el període inicial de la primera carlinada a les terres aragoneses. Cada un dels apartats, no obstant això, hauria de ser un capítol independent del llibre, tant a efectes de claredat estructural —el capítol III consta de més dos centenars de planes (ps. 123-342), mentre que la resta de capítols no sobrepassen la vuitantena i, en alguna ocasió, no arriben a la quinzena— com per tal de remarcar la importància d'aquesta part de la investigació. El capítol IV, centrat en la base social de l'alçament carlista (ps. 343-408), complementa a la perfecció el llarg capítol precedent. Clou el volum, juntament amb les conclusions, el cinquè dels capítols, dedicat a la formació d'una ideologia carlista (ps. 409-444).

En la part central del volum es ressegueixen, així doncs, els mesos que transcorren entre la mort de Ferran VII i la del brigadier Carnicer, el cap principal de la insurrecció carlina aragonesa des dels primers moments. En aquest lapse de temps, Rújula dissectiona el procés de derivació cap a un moviment general i popular —generat des de dalt i estès progressivament cap a la base—, en el marc d'una guerra civil, d'unes insurrec-

cions que a la fi del regnat ferrandí havien estat simples assaigs elitistes. La revolta camperola n'és, evidentment, la clau de volta. La primera de les tres etapes en què l'autor divideix la seva exposició correspon a les setmanes compreses entre setembre de 1833 i febrer de 1834, caracteritzades pels continuats assaigs d'assaltar les ciutats aragoneses. Per començar, diverses petites ciutats com Alcanyís, Calatayud o Barbastro i, finalment, el 27 de febrer, malgrat algunes anteriors temptatives, Saragossa. L'assalt a aquesta darrera va ser l'últim intent de controlar una ciutat a través d'un moviment elitista, integrat pels sectors més perjudicats per la desaparició de l'ordre absolutista —el voluntariat realista, per exemple, és considerat per Rújula «*la argamasa esencial*» d'aquestes insurreccions inicials (p. 178)—, basat en argumentacions estrictament polítiques i, així mateix, confiat erròniament en l'espontani suport de la població. La fi d'aquesta etapa inicial resultà també la de la via de desenvolupament urbà del carlisme a Aragó, tot cedint el pas a una alternativa concentrada en les àrees rurals i concretada en la formació de *partides* en quant fórmula canalitzadora del moviment insurreccional. Els mesos de maig i de desembre de 1834 delimiten un període en el qual les temptatives urbanes —fallides, tal com hem vist, tot i que en algunes zones provoquessin alteracions no menystenibles—, enteses com a conflictes d'interessos polítics, cediren el terreny a altres assaigs, de caràcter rural, que venien a reflectir una rebel·lia antigovernamental fonamentada en el descontentament camperol. En el pas del polític al social es troba, segons l'argumentació de Pedro Rújula, el parcial èxit de la mobilització carlista. La base popular camperola en constitueix la garantia i, més enllà, en condiciona permanentment l'evolució. La incorporació de camperols a les partides responia tant a l'exteriorització de la protesta com a la recerca de solucions momentànies en uns moments d'instabilitat socioeconòmica. Rújula insisteix en aquests temes en la conclusió del volum: «*El carlismo iba a proporcionar a la rebeldía campesina, que se hallaba latente desde bastante tiempo atrás, un modo para la expresión del descontento, unos cuadros capacitados para perpetuarla y una solución coyuntural a las duras condiciones económicas de los campesinos.*» (p. 450). Les partides, en conseqüència, estarien estretament marcades pel cicle agrari: a la fi de la primavera de 1834 hi va haver un massiu retorn a casa dels combatents, que mantingueren tanmateix la seva protesta en els pobles respectius a través de les *algarades* —mostra evident que es tractava solament d'uns mesos de treva, no exempts d'instabilitat social—, fins a la reincorporació a les partides a partir del mes de setembre, que generà una amplíssima repressió governamental i una nova dissolució amb l'arribada de l'hivern. El Baix Aragó, amb centre a Alcanyís, concretament, va ser la part del territori més activa pel que a la mobilització de partides es refereix. De la tercera de les etapes, finalment, que ocupa els quatre primers mesos de l'any 1835, en sobresurten un parell d'elements. D'una banda, la reorganització de les forces governamentals, que va suposar un notable impuls a la formació de la milícia urbana —amb una resposta desigual en el territori aragonès, força coherent amb la geografia d'aquest primer carlisme— i, així mateix, l'enduriment de les mesures repressives. De l'altra, la mort el 4 d'abril de Carnicer, cap reconegut del carlisme aragonès, i l'afiançament al capdavant de la insurrecció de Cabrera, que va comportar un increment del pes específic de l'ultrareialisme i l'afermament de la vinculació amb la Cort carlina. «*Con Cabrera* —escriu Rújula (p. 342)— *se intentará poner en marcha una fuerza regular rigurosamente sometida a las directrices carlistas donde cada vez van a tener menos cabida otros tipos de rebeldía o, de forma más precisa, la expresión de una rebeldía distinta a la carlista.*» Aquests canvis comportaren modificacions notables en el procés insurreccional, al mateix temps que van posar les bases per a una lluita que es va allargar fins a 1840.

Pedro Rújula, en l'anàlisi que porta a terme en el capítol IV de la seva obra del suport social de la insurrecció, estableix una marcada divisió entre l'estructura política i la base social del moviment carlista. L'estructura política equivaldria a la classe dirigent,

amb més importància qualitativa que quantitativa dins el carlisme o, com l'anomena l'autor en un altre passatge, a l'elit reaccionària que va veure en la figura de Carles V la possibilitat de defensar les seves idees. Aquesta elit era conformada per dos nuclis bàsics: els voluntaris realistes i els militars retirats i il·limitats, d'una banda, desplaçats de l'exercici del poder que havien detestat en les fases d'absolutisme més radical i condemnats a la marginalitat i a l'enfrontament amb la nova situació a fi d'intentar un retorn a l'anterior; i, de l'altra, el clero, el qual, a banda dels membres més exaltats —sobretot regulars— que van optar per agafar les armes i afegir-se a les partides, donà suport a la insurrecció des dels seus llocs, conscient de la seva força dins la societat, ja fos participant de manera encoberta en activitats antigovernamentals —la mateixa ajuda de les institucions a les partides, posem per cas—, o bé desenvolupant les seves potencialitats en l'adoctrinament de la societat. La base social del moviment carlista, ressalta una i altra vegada Rújula, era ben diferent d'aquesta estructura política. Es trobava, d'entrada, en el món rural en consonància amb les circumstàncies econòmiques, socials i culturals que allà es vivien en l'etapa final de l'Antic Règim. L'anàlisi de Rújula, que intenta de desmarcar-se de les aportacions de Francisco Asín sobre la base social del carlisme aragonès, ja que «*carecen del apoyo documental mínimo*» (p. 379), ens mostra que les partides estaven fonamentalment conformades per jornalers, llauradors i joves, entre els quals «*no existía ningún compromiso con la sociedad absolutista pero tampoco eran abandonados de la utopía liberal*» (ps. 407-408). Si algun motiu sobresortia entre els que impulsaren els camperols aragonesos a la insurrecció carlina, aquest era la difícil situació econòmica que es vivia en el món rural. La prioritat econòmica en aquesta adscripció explicaria, segons l'autor, l'estacionalitat en l'activitat de les partides. Si en el capítol IV se'n descriuen les grans diferències entre estructura política i base social del moviment carlista, en el següent, en la mateixa línia, Rújula posa de manifest que en la ideologia carlista és imprescindible de distingir entre reacció i cultura camperola. El camperolat, tanmateix, no estaria implicat en la formació de la ideologia carlina: «*El campesinado, si bien participará del carlismo, no es emisor de ideología, ya que no está preparado para ello, sino que proporciona únicamente un marco de aplicación. La cultura campesina, entonces, proporcionó una cantera que la reacción explotaría convenientemente hasta conseguir la instrumentalización del campesinado al servicio de sus intereses políticos. Un sector del campesinado fue sensibilizado por la simplicidad de un lema que afirmaban como suyo, "Altar y Trono", y se comprometió en la lucha, habida cuenta de que las condiciones de vida atravesaban un mal momento.*» (p. 413). La flexibilitat i la vaguetat del missatge —una tònica que la ideologia carlina ha mantingut tot al llarg de la seva història— van permetre una adhesió àmplia i variada. De tota manera, la relació entre direcció i base del moviment que presenta Rújula és massa poc dinàmica, excessivament unívoca quan, de fet, allò que em sembla que permet la llarga pervivència carlista és precisament la biunivocitat. Malgrat estar prou ben encaminat, aquest darrer capítol del llibre de Pedro Rújula és, des del meu punt de vista, el menys desenvolupat, el més embrionari. Una apreciació, aquesta, que la consulta de la tesi doctoral de l'autor permet de confirmar, ja que la ideologia carlista hi rep una detalladíssima atenció. Afortunadament, la tesi doctoral de Pedro Rújula, *Rebeldía campesina y guerra civil en Aragón, 1821-1840*, llegida l'any 1994, veurà ben aviat la llum a l'editorial de la Universitat de Saragossa. Tornant, però, al llibre que és objecte d'aquest comentari, estic plenament d'acord amb un parell d'afirmacions de Carlos Forcadell: Rújula ha elevat —explica en l'estudi introductori de l'aplec de treballs *Aceite, carlismo y conservadurismo político. El Bajo Aragón durante*

el *Siglo XIX* (1995)— «el nivel historiográfico del conocimiento sobre la guerra civil y el carlismo en Aragón con sus estudios publicados y por publicar»,³ i la publicació de *Rebeldía campesina y primer carlismo: los orígenes de la guerra civil en Aragón (1833-1835)* ha suposat inexorablement la incorporació del carlisme aragonès a la «renovación historiográfica que todavía está en marcha» (p. 15).

El llibre de Pere Anguera constitueix, en canvi, més enllà de la incorporació del carlisme català a aquesta renovació historiogràfica, l'obra que en clou la primera fase de desenrotllament. Es tracta d'un treball sensiblement diferent del de Rújula en alguns aspectes, tant pel que fa a la forma com a l'abast cronològic, i, així mateix, per la indis-simulada voluntat provocadora de l'autor. El llibre de Pere Anguera no és una història de la Primera Guerra Carlina a Catalunya —està, en aquest sentit, molt allunyat de *La Primera Guerra Carlina a Catalunya* (1990) de Josep M. Mundet, obra que no és pràcticament ni al·ludida—, ans el tipus d'obra imprescindible per tal de fer-la comprensible, que és prou diferent. És, tanmateix, molt més que una sociologia del primer carlisme català. Tres qüestions mereixen ser remarcades d'entrada. Primerament, *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya* ha de ser considerat com el darrer lliurament —per ara, a l'espera de la materialització de l'inicial projecte d'Anguera d'elaborar una història de la societat catalana durant la primera carlinada— i més complet d'una sèrie de treballs que l'autor ha donat a la llum en els darrers anys sobre malcontents i carlistes, tant en articles de revistes, edicions de textos, col·laboracions en seminaris i congressos com, també, en algun llibre. Una ja nodrida llista bibliogràfica, per tant, que va iniciar un article publicat a «Recerques» l'any 1990.⁴ En segon lloc, l'estructura del llibre, que l'autor qualifica com a dual, ja que si bé els exemples per a l'argumentació procedeixen fonamentalment de les comarques del Camp —de les quals Anguera és un bon coneixedor, tal com ha demostrat vegada rere vegada amb els seus treballs—, així com els de Rújula per al cas aragonès provenien en bona part de la zona d'Alcanyís, en canvi les valoracions genèriques i les conclusions tenen un volgut abast català. Es tracta d'un exercici interessant, però no pas exempt de riscos. Finalment, l'amplíssima consulta de fonts, que a banda dels arxius oficials incorpora una gran quantitat de documentació particular. Aquesta aportació documental, la importància de la qual ja havia fet notar Pere Anguera en diverses ocasions —l'edició de *Los veinte años de inscripción de Torné* (1990) o del poema carlí de la Selva del Camp (1991) en són dues bones mostres—, conforma sens cap mena de dubte un dels mèrits indiscutibles de l'obra. El llibre és estructurat en un total de set capítols. El primer és dedicat als antecedents de la primera carlinada —1827-1833: una societat en tensió (ps. 13-85)—, i el segon a rastrejar l'evolució de les partides tot al llarg de la guerra civil (ps. 87-197). En els tres que segueixen, Pere Anguera intenta de respondre preguntes fonamentals, tot i que durant anys infor-mulades: *Qui eren els carlins?* (ps. 199-327), *D'on i quants eren els carlins?* (ps. 295-327) i, finalment, *Per què eren carlins?* (ps. 329-423). Els dos darrers apartats reprenen l'estudi centrat en les partides, bo i intentant discernir, en el primer, si eren més fonamenta-des en el bandidatge que en les actuacions pròpiament militars —*La subversió carlina: entre la guerra i el bandidatge* (ps. 425-506)—, i, en el darrer, quina era l'estructura real d'aquestes partides (ps. 507-551). En la lectura de *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*, tanmateix, es troba a faltar un capítol de conclusions, especialment útil en obres d'aquesta entitat i potencialment generadores, a més a més de fèrtils discussions historiogràfiques.

Pere Anguera caracteritza la Catalunya immediatament anterior a la primera carlinada com una societat en tensió, no totalment pacificada després de la revolta dels Malcontents (1827), tal com posen de manifest la sagnant repressió del comte

4. Pere ANGUERA, *Aproximació al primer carlisme al Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat*, «Recerques», 23 (1990), ps. 37-52.

d'Espanya i les conspiracions de signe tant liberal com absolutista del lustre següent. Si a aquests elements sumem el creixent malestar social provocat per la misèria —la *Fam* a la trilogia carlina revisada per l'autor—, tindrem les claus d'un panorama a punt d'esclatar. Tres actors, individuals o col·lectius segons el cas, ocupen l'escena d'aquests anys: el capità general, primer el comte d'Espanya i, a partir de la fi de 1832, Manuel Llauder, el qual, malgrat les aparences i les esperances burgeses, «caminava damunt d'un volcà convulsionat, a punt d'esclatar» (p. 45); els voluntaris reialistes, dissolts el 1827 per la seva implicació amb els malcontents, rearmats el 1830 pel comte d'Espanya, i el control i el desmantellament dels quals es convertí en una de les principals obsessions —la paraula és d'Anguera (p. 53)— de Llauder, en quant suport fonamental de l'estructura conspirativa absolutista; i, per últim, les classes populars que incrementaren conjunturalment el seu malestar, generat per la misèria crònica, a causa de la pèssima collita de 1830 —afavoridora, assegura l'autor, de la confluència en una revolta de crisi de subsistència i protesta política— i per les lleves dels anys següents. En tot cas, a la mort de Ferran VII l'any 1833 existia, en acció i també en potència, una poderosa estructura conspirativa. L'element més característic de la primera carlinada a Catalunya —i, així mateix, fórmula per excel·lència de mobilització carlista fins a la darrereria del Vuit-cents— és, sens cap mena de dubte, la partida. L'autor hi dedica específicament els capítols II, VI i VII de *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*. Les dues característiques bàsiques que Anguera atribueix a les partides carlines a Catalunya són la mobilitat i una certa anarquia. Les dades exposades en el llibre permeten de constatar «la gran mobilitat de les partides, la fragmentació en nombrosos escamots autònoms i la notable capacitat de reclutament, d'on cal deduir un gran poder d'atracció (sigui per convenciment, suggestió o xantatge, de caire econòmic, social o ideològic) damunt els sectors populars» (p. 195). La mort de Ferran VII, la desferà de Maïals l'abril de 1834, la crema dels convents, l'Expedició Reial del juliol de 1837 i la caiguda de Berga conformen les principals fites que separen les quatre etapes en què l'autor divideix l'evolució de les partides durant la guerra civil de 1833-1840. Les nombroses partides formades a Catalunya —reduïdes pel que fa als components, tot facilitant la mobilitat i el camuflatge—, caracteritzades pel flux i reflux d'homes, es van engrossir en determinats moments en relació amb fets conjunturals: l'atur i la misèria dels primers moments —com el mateix Llauder reconeixia—, l'amenaça de lleves, l'epidèmia colèrica de 1834 que generalitzà encara més la misèria i va comportar una baixada de la pressió policial, la crema dels convents i les bullangues de 1835, les pugnes entre els mateixos liberals —tal com afirmava Raull el 1835, citat per Anguera, mentre «*Llauder y la policia se ocupaban en descubrir a los revolucionarios, conspiraban los carlistas con toda seguridad e iban engrosándose las filas de los facciosos*» (p. 127)—, les males collites, les noves tensions entre liberals de 1837 o, entre altres, l'impacte de l'ocupació de Morella. Carlisme i liberalisme, tal com fa anys va posar de manifest Julio Aróstegui, s'interrelacionaven de manera permanent.⁵ La fi de la carlinada no va significar, però, la desaparició de les partides a Catalunya, ja que algunes mantingueren la seva activitat fins a la guerra dels Matiners. Aquesta qüestió, que Anguera només insinua, ja que queda fora de l'abast de la seva actual recerca, constitueix un dels temes que mereixerien en el futur immediat una atenció prioritària. La situació de guerra civil provocada per les partides carlines afectà tota la societat catalana, bé com a partícep de l'enfrontament, bé com a víctima de les conseqüències del conflicte. Les partides que van actuar a Catalunya en els anys trenta eren, ens assegura l'autor, anàrquiques, resultat més de la misèria que de la ideologia i, així mateix, més properes al bandidatge que a les actuacions estrictament

5. Julio ARÓSTEGUI, *El carlisme en la dinàmica dels moviments liberals espanyols. Formulació d'un model* [1975], dins Jordi CANAL (coord.), *El carlisme. Sis estudis fonamentals* (Barcelona 1993), ps. 51-77.

militars. Els múltiples exemples d'assassinats, segrestos, imposicions, robatoris i sabotatges exposats vindrien a avalar aquesta apreciació. Anguera, que remarca la dèbil frontera entre actuació bèl·lica i delictes comú, decanta la balança del primer carlisme cap a aquest segon element. Dels testimonis adduïts —en alguna ocasió excessivament forçats per l'autor, com el de les ps. 441-442— se'n desprèn una caracterització «com un fenomen descontrolat amb forta tirada cap a les activitats nítidament delictives per si mateixes, malgrat algunes vacil·lacions primerenques, on es presentava l'actuació delictiva com a únic recurs de supervivència després de la desfeta de Maials, [...] i al qual els abocava la repressió liberal en forçar els primers voluntaris enrolats de grat o per força a escollir entre retornar al poble per a ser deportats a ultramar o amagar-se a les muntanyes per eludir el càstig» (p. 441). El comportament delictiu caracteritza, per tant, segons Anguera, el carlisme català. I, més en general, caracteritza també tot l'espanyol.

Els homes que integraven aquestes partides constitueixen el centre d'atenció de l'estudi de Pere Anguera, que porta a terme una àmplia i provocadora revisió d'un tema fonamental. L'anàlisi crítica de la naturalesa dels participants a les carlinades comença ja pels voluntaris realistes, que esdevingueren, des del seu punt de vista, carlins per despit i no pas per vocació. «Si els VR hi anaren forçats —afegeix, encara, Anguera—, res no pot fer creure que, com s'ha sostingut de forma hagiogràfica i interessada tants anys, els combatents posteriors hi anessin lliurement i per pròpia convicció ideològica.» (p. 205). Dels nombrosos testimonis adduïts, tant liberals com carlistes, es dedueix una clara dualitat entre els components de la revolta carlina. Per una banda, els dirigents, és a dir membres de la noblesa, eclesiàstics —capellans i frares, però també força seminaristes— i militars, amb estricta voluntat política i identificats ideològicament. De l'altra, unes bases caracteritzades per una ideologia ambigua i generalment dedicades al pillatge. El retrat robot d'aquests combatents carlistes és traçat, tot i que amb les consabudes precaucions, de la manera següent: camperols i menestrals en atur, sobretot vinculats al tèxtil, solters i en edat militar. «Els carlins catalans actius —escriu Pere Anguera— eren bàsicament membres dels sectors més depauperats de les classes populars, un conglomerat confús de pagesos empobrits i artesans empesos a la proletarització o a la misèria, ambdós revoltats contra la forma liberal burgesa, i de desertors, contrabandistes i saltejadors de camins, situats més al marge del sistema que contra el sistema, en partides homogènies o en escamots on tots eren representats.» (p. 422). Les partides eren majoritàriament integrades per miserables, no tant a causa de la voluntat de bandidatge com del despit i la necessitat de superar la misèria provocada per la precarietat econòmica, que els acabava abocant al bandidatge. Tanmateix, parlar de miserables en la base del carlisme no significa fer-ho exclusivament de miserables rurals, ans també urbans. No ens trobem davant d'un moviment exclusivament agrari i antiurbà. El carlisme, s'afirma a *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*, era «molt més un moviment antiburgès que antiurbà en l'estricta sentit geogràfic, que integrava més els explotats que els camperols. Com acollia aventures juvenils, amb més raixa que pensament polític» (ps. 305-306). De la distribució per comarques de dos milers de carlistes —unes informacions extretes d'ordres de captura i llistes de deportacions— apareix privilegiada una zona de Catalunya conformada pel Berguedà, el Priorat, el Solsonès, la Segarra, Osona, l'Anoia i la Conca de Barberà, tot confirmant la tesi de Josep Fontana sobre l'empobriment com a base de l'arrelament carlista a Catalunya, que Anguera subscriu sense matisos i desenvolupa a bastament. La pregunta sobre el nombre de carlistes —quants eren?—, d'altra banda, és sens dubte la més complexa de respondre. Malgrat les moltíssimes dades aportades, Anguera reconeix les dificultats que comporta la quantificació en aquest terreny, tant pel que fa als homes mobilitzats —el suport actiu—, com sobretot al nombrós nucli format per aquells que es poden qualificar com a filocarlistes. La suma dels uns i dels altres, encara que allunyada de l'exactitud, fa més comprensible tant la pervivència i difícil repressió de les partides com, així mateix, la

durada de la guerra civil de 1833-1840. Qui, d'on i quants eren els carlistes constitueixen preguntes fonamentals. La darrera que es formula Pere Anguera en el seu llibre — "per què eren carlins?" — també ho és, potser molt més fins i tot, malgrat que hagi obtingut habitualment respostes molt insatisfactòries en la historiografia, tant en la catalana com, més generalment, en l'espanyola. Atribuir la revolta carlista a un complot teocràtic-reaccionari no soluciona res, tot i constituir un recurs fàcil i, per tant, emprat amb una certa freqüència. Tampoc no resol el problema entestar-se a buscar-hi rasons protonacionalistes: res de catalanisme en el carlisme vuitcentista, afirma de manera taxativa Pere Anguera (p. 331), tot desmentint algunes posicions *de moda* en determinats sectors de la historiografia catalana. L'antiliberalisme era fonamental entre els dirigents carlistes, però no explica de manera suficient la mobilització —enrolament o empara— d'un bon nombre de catalans sota la bandera del pretendent Carles V. Els combatents carlistes, tanmateix, no compartien amb els dirigents la seva ideologia, ans l'enemic. El carlisme hauria ofert, així, cobertura ideològica —la formulació ideològica de les reivindicacions de la base carlina va ser mínima i primària— per tal de prendre les armes. Entre els elements que hi contribuïren, Pere Anguera destaca en el seu llibre els següents: la manipulació ideològica, especialment per part dels eclesiàstics; la protecció o tolerància de les autoritats municipals, afavorida o forçada per les dificultats governamentals de control del territori; el refús a l'exèrcit i a les quintes; la millor oferta econòmica i de llibertat que oferien les partides enfront de l'exèrcit i la milícia liberals; l'actuació de les autoritats liberals i la vesània d'alguns caps liberals; les mesures contra els dissidents ideològics i, per últim, la crisi econòmica i l'atur obrer. Els combatents carlistes van prendre les armes, en conclusió, a causa de «la destrucció i l'ofegament del seu mode de vida generat pel canvi impulsat per les transformacions econòmiques liberals (sovint atiat també per la desafortunada i indiscriminada actuació repressiva governamental)» (ps. 422-423).

Déu, Rei i Fam: els components de la trilogia del carlisme revisada per Pere Anguera. Mentre que Déu i la defensa de la religió apareixien en les proclames carlistes —encara que es tracti d'un Déu batallador— i el Rei constituïa l'excusa de la revolta, la pàtria, en canvi, no tenia des del punt de vista de l'autor cap mena de paper —ni la catalana ni l'espanyola— i, per aquesta raó, és eliminable del lema *revisat* del carlisme. La Fam passa llavors a ocupar el seu lloc. «Déu i Rei —escriu Pere Anguera a les planes introductòries (p. 11)— donaven un paraigua que convertia la revolta de supervivència o la delictiva en una causa noble; la Fam, l'empenta per a deixar la misèria casolana a la recerca dels mínims necessaris o d'una millora de l'estatus.» La Fam, la misèria, ja ho he esmentat tot al llarg d'aquest comentari, és l'element central de l'argumentació de *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*. Era evidentment necessari de posar de manifest que la imatge d'un carlisme plenament ideologitzat i integrat totalment per voluntaris —imatge que encara manté la historiografia neotradicionalista— no respon a la realitat. D'aquí la necessitat d'incidir en aquesta qüestió. Anguera ho fa i ho fa amb una allau de dades a la mà. Em sembla, tanmateix, que l'afany de rebatre la imatge tradicional l'acaba portant massa cap al negre —si tenim en compte que el color que correspon als apologetes carlins no pot ser altre que el blanc—, en lloc de situar-se en un gris més o menys intens. El llibre de Pere Anguera no respon prou satisfactòriament la pregunta següent: com es fusionen i s'interrelacionen els tres elements del lema carlista? És a dir, com se suma la Fam a Déu, Rei i, per què no, pàtria, per tal d'assegurar un moviment fort i de llarga pervivència, malgrat que en progressiu procés d'erosió. Tinc la sensació que una pregunta que ja Jaume Balmes —a qui Josep M. Fradera acaba de dedicar un llibre excel·lent— formulava el 1840 continua sense una resposta totalment satisfactò-

6. Jaume BALMES, *Consideraciones políticas sobre la situación de España* (1840), dins *Obras Completas del Dr. D. Jaime Balmes Pbro.*, vol. XXIII (Barcelona 1925), ps. 80 i 76. El llibre sobre Balmes, a Josep M. FRADERA, *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica* (Vic 1996).

ria: «*Si los carlistas no eran más que bandas de ladrones y forajidos, ¿cómo es que los ejércitos no podían destruirlos?*»⁶ La meua crítica no impugna ni molt menys el llibre d'Anguera, ans proposa de fer un pas més tot recuperant els plantejaments que ja fa temps havia fet Jaume Torras i els més recents de Jesús Millán. La crítica inicial de l'obra d'aquest darrer autor no em sembla argumentada (p. 9). No hi ha contraposició irreconciliable, sinó vies diverses d'aproximació. És precisament en aquesta direcció que he afirmat anteriorment que *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya* és l'obra culminant de la primera etapa de desenvolupament de la nova historiografia sobre el primer carlisme a Catalunya. Un llibre molt important, de referència ineludible, però que necessita ser continuat, completat. L'estudi que en resulti en el futur, la segona fase de desenvolupament per seguir amb l'anterior terminologia, hauria de respondre preguntes d'aquesta índole: per què perviu durant tant temps el carlisme en la societat catalana? o bé —un tema que ja he esmentat en el comentari de l'obra de Rújula— quins són i com funcionen els mecanismes d'interrelació entre dirigents i bases carlistes? Intentar d'aportar-hi solucions obligarà, sens dubte, a abandonar exclusives aproximacions socioeconòmiques al tema del carlisme, que han mostrat i segueixen mostrant a bastament les seves limitacions —no faig referència aquí als llibres de Pere Anguera i Pedro Rújula, objectes d'aquesta ressenya—, així com a recuperar les aproximacions polítiques i, sobretot, a introduir amb un pes importantíssim les culturals.

JORDI CANAL

Josep FONTANA, *La història després del fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*. Vic, EUMO, 1992. 125 ps.

És habitual que els treballs de Fontana siguin engrescadors: plens d'idees i suggeriments, escrits amb nervi, amb rica i ponderada informació, amb moments de santa indignació davant les hipocresies i les deshonestetats, amb preses de posició clares. Doncs bé, una bona imatge comporta riscos considerables: decebre la gent molt esperançada. L'obra que vull ressenyar, malgrat tenir prou mèrits propis, pot deixar insatisfets els lectors massa optimistes, massa refiats de la marca de la casa. Reconec que és una obra menor, però em sembla una reflexió que mereix ser discutida i aprofundida, que fa cara a problemes molt importants i proposa línies d'atac per a resoldre'ls.

L'objectiu explícit del llibre és «ajudar els qui s'interessen per l'estudi de la història [...] a orientar-se en el laberint de corrents que ha vingut a reemplaçar aquell mapa tan clar del nostre territori que fa pocs anys tothom dividia en dos o tres continents: la història "marxista", l'acadèmica conservadora i alguna suposada "tercera via" com l'escola de les *Annales*» (p. 8). Fontana planteja que la situació actual no és gaire satisfactòria: «S'ha enfonsat [...] la visió lineal de la història com un ascens continuat de la barbàrie al progrés, que vam heretar fa dos segles de l'optimisme burgès i que ja comença a ésser hora que arraconem.» (p. 28) Com a base de partida d'aquestes reflexions Josep Fontana suggereix la fallida de les expectatives que molts havien dipositat en formes elementals i catequístiques del marxisme. Ara bé, tot i reconeixent «el descrèdit d'uns esquemes elementals» (p. 9), Fontana reivindica «el pensament marxista —entès com un mètode i no com un sistema d'interpretació complet i tancat—» (ps. 10-11). Però no és d'aquest mètode del que vol parlar, «sinó de la situació de desconcert que ha produït aquest enfonsament d'una vella fe» (p. 11).

La primera part del llibre es dedica a examinar els corrents alternatius que han anat apareixent els últims anys. De bon principi, emperò, s'ha d'advertir que en aquest esce-